

Türbesi'nin mihrabında bulunur. Mihrap nişinin arkasında mavi, kırmızı, yeşil, altın rengi taşların Bizans tekniğinde yerleştirilmesi ve sedften daireler ve baklavalarla çevrenmesiyle zengin bir mozaik uygulaması oluşturulmuştur. Kullanılan desen bitkisel ağırlıklıdır. Bu desenler Kudüs Kubbetü's-sahre mozaikleriyle benzerlik gösterir. I. Baybars'ın türbesinde rastlanan mozaikler ise Şam Emeviyye Camii mozaikleriyle benzerdir. Kahire'de mozaik ustalarının kökleri araştırıldığında uygulayıcıların Bizans etkisindeki yerli ustalar olduğu görülür. Çünkü Mısır'da mozaik sanatı Bizanslı ustalar eliyle gelişmiştir. 1285 yılından itibaren yeni bir değişimin etkileri ortaya çıkar. Mihraplarda renkli mermer mozaik kaplamalar uygulanmaya başlanır, bunun ilk örneği Kalavun Külliyesi'nin mihrabıdır. Girift geometrik geçmeler, bitkisel kıvrımlar, iç içe geçmiş renkli madalyonlar, zambaklar beyaz, kırmızı, siyah, sarı ve yeşil mermerlerin desenlere göre kesilip birleştirilmesiyle oluşmuştur. Ayrıca iç mekân duvarlarında kullanılan yekpâre duvar panoları bazan düz, bazan çiçeklerle dolgulanmıştır. Yer döşemelerinde de renkli mermer kaplamalar kullanılmıştır. Dönemin en güzel mermer zemin döşemesi Sultan Hasan Medresesi'ndedir. Bu döşeme çokgenler, daireler, baklavalılar, üçgenler ve yıldızlardan oluşur. Kompozisyon oldukça basittir. Bizans etkili olduğu düşünülen renkli mermer kaplamalar Şam ve Kudüs'ten Mısır'a geçmiştir.

Çok renkli taşların iç içe geçmesiyle oluşan duvar süslemesi Memlük sanatında önemli yer tutar. Ablak (eblak) adı verilen bu uygulamanın ilk örneğine 667 (1269) yılında tamamlanan I. Baybars'ın yaptırdığı camide rastlanır. Daha sonra aynı sultanın Şam'da inşa ettirdiği Kasr'ul-eblak'ın cephesi kırmızı-beyaz, siyah-beyaz, kırmızı-sarı ve siyah-kırmızı-beyaz renkli taş bantlarla kaplanmıştır. Çok renkli taş daha önce Bizanslılar tarafından da kullanılmıştır. Bir sıra tuğla, bir sıra taş örgüsüyle bu çift veya üç renkli taş örgüsü arasında fark vardır. Çok renkli taş örgüsü Mağrip sanatında da uygulanmıştır. Oradan Endülü's'e, diğer taraftan Sicilya'ya geçerek Fransa ve Güney İtalya'da Roman sanatını etkilemiştir. Mısır'a ancak XIII. yüzyılda Suriye ve Mağrip etkisiyle gelmiş olsa da renkli taşların kolay bulunabilmesi ve yaratma gücünün birlikteliğiyle zengin bir desen dünyası oluşmuştur. Taş, Memlük mimarisine önceleri Suriye ve Yukarı Irak'ta

kullanılan birçok dekoratif şekilleri de beraberinde getirmiştir. İç mekânda kullanılan diğer bir malzeme çindir. Özellikle minarelerde, kubbe kasnaklarında veya kitâbe kuşaklarında görülür. el-Melikü'n-Nâsir ve Mâridânî camilerinde kullanılmıştır. Mozaik çini tekniği olan bu uygulamalar XIII. yüzyıl Anadolu Selçuklu ve İran bölgesinin uzantıları olarak kabul edilir.

Ağaç ve maden işçilikleri de Memlük dönemi yapılarının tamamlayıcı özellikleri olarak kapı, pencere kanatları, dolap kapakları ve minberlerde uygulanmıştır. Bronzdan yapılan yüksek taçkapı kanatlarında, ahşap kapı detayları kullanılmıştır. Özellikle I. Baybars ve Kalavun yapılarının kapıları anıtsal ölçülerde yekpâre bronz dökümdür. Üzerlerinde ahşap künde-kârı tekniğindeki gibi çalışılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

M. S. Briggs, *Muhammadan Architecture in Egypt and Palestine*, Oxford 1924; Hilmi Ziya Ülken, *İslâm Sanatı*, İstanbul 1948, s. 138-183; Suut Kemal Yetkin, *İslâm Mimarisi*, Ankara 1959, s. 268-287; a.mlf., *İslâm Ülkelerinde Sanat*, İstanbul 1984, s. 55, 83-85, 97-100, 130, 168-170; C. Kessler, *The Carved Masonry Domes of Mamluk Cairo*, London 1976; K. A. C. Creswell, *The Muslim Architecture of Egypt*, New York 1978, II, 133 vd.; Suâd Mâhir Muhammed, *Mesâcidü Mısır ve evliyâ'ühe's-sâlihîn*, Kahire 1980, III-IV, tür.yer.; Esin Atıl, *Art of the Mamluks: Renaissance of Islam*, Washington 1981; R. B. Parker vd.ğr., *Islamic Monuments in Cairo-A Practical Guide*, Cairo 1985; Doris Behrens-Abouseif, *Islamic Architecture in Cairo, an Introduction*, Leiden 1989; a.mlf., "Four Domes of the Late Mamluk Period", *Alsl*, XVII (1981), s. 191-201; M. Meinecke, *Die Mamlukische Architektur in Ägypten und Syrien*, Glückstadt 1992, I-II; Hasan Abdülvehhâb, *Târîhu'l-mesâcidi'l-eseriyye*, Kahire 1993, tür.yer.; J. A. Williams, "Urbanization and Monument Construction in Mamluk Cairo", *Muqarnas*, II, Leiden 1984, s. 33-46; Laila Ali İbrahim, "Residential Architecture in Mamluk Cairo", a.e., II (1984), s. 47-59; Howayda al-Harithy, "The Concept of Space in Mamluk Architecture", a.e., XVIII (2001), s. 73-93; A. Fulya Erüz, "Memluk Devleti ve Sanatı", *Yeni Türkiye*, Ankara 2002, s. 635-645; J. M. Rogers, "Kahire", *DİA*, XXIV, 182-191.

A. FULYA ERUZ

MENTÜRE

(المطورة)

İmâmiyye Şiası içinde bir fırka.

Sözlükte "yağmura tutulmuş, yağmur yemiş" anlamına gelen **mentüre** kelimesi, İmâmiyye Şiası'nca yedinci imam kabul edilen Mûsâ el-Kâzım'ın vefatından

(183/799) sonra ortaya çıkan bir grubu ifade etmek için kullanılmıştır. Fırkadan ilk söz eden kişi Hasan b. Mûsâ en-Nevbahtî'dir. Nevbahtî'ye göre Mûsâ el-Kâzım'ın ölümünün ardından taraftarları imâmetin Mûsâ'nın oğlu Ali er-Rızâ'ya geçtiğini kabul edenler, imamın ölmediğini ve mehdî olduğunu ileri sürenler, imamın öldüğünü, fakat Allah'ın onu yanına aldığını ve kıyamet öncesinde mehdî olarak yine dünyaya göndereceğini benimseyenler, imamın vefatı konusunda şüpheye düşenler ve imâmetin Muhammed b. Beşîr'e intikal ettiğini iddia edenler olmak üzere beş gruba ayrılmıştır. Üçüncü grup imâmet silsilesini Mûsâ el-Kâzım'da durdurduğu için "Vâkıfe" diye anılmıştır. İmâmetin Mûsâ'dan sonra oğlu Ali er-Rızâ'ya geçtiğine inanan ve kesin olarak onun ölümüne kâil olduğu için "Kat'iyye" diye de anılan gruba mensup kimseler Vâkıfe'yi "Memtûre" diye nitelendirmiş ve bu tabir belli ölçüde yaygınlık kazanmıştır. Rivayete göre Ali b. İsmâil el-Misemî (İbn Misem), Vâkıfe'den Yûnus b. Abdurrahman ile yaptığı gergin bir tartışmada yağmura islanan köpeğin pis kokusunu çağrıştırmak üzere, "Siz benim için yağmur yemiş köpekler gibisiniz" demiş ve bu nitelendirme sözü edilen grubun adı haline gelmiştir (*Fıraku's-Şî'a*, s. 79-83).

Nevbahtî ile aynı dönemde yaşayan ve eseri onun eseriyle büyük ölçüde paralellik arzeden Sa'd b. Abdullah el-Kummî de bu bilgileri hemen hemen aynen tekrarlamıştır (*el-Makâlât ve'l-fırak*, s. 92-93). Eş'arî ise muhalifini yağmur yemiş köpeğe benzetenin Ali b. İsmâil el-Misemî değil Yûnus b. Abdurrahman olduğunu kaydeder. Ona göre Kat'iyye fırkasından olan Yûnus, Vâkıfe'ye mensup bir şahısla tartışmaya girmiş, sözün uzaması üzerine, "Siz bana yağmura tutulmuş köpeklerden daha az zararlısınız" demiş ve grup bu adla anılmaya başlanmıştır (*Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, I, 103). Abdülkâhir el-Bağdâdî, Memtûre'yi İmâmiyye'nin on dört kolundan Müseviyye içinde değerlendirmiş ve gruba bu ismin verilmesiyle ilgili olarak Eş'arî'nin ifadelerini aynen aktarmıştır (*el-Fark*, s. 63-64). Şehristânî ise Memtûre'yi Müseviyye içinde mütalaa ederken Bağdâdî'nin görüşünü, fırkayı isimlendirirken de Nevbahtî'nin yaklaşımını benimsemiştir (*el-Milel ve'n-nihâl*, I, 170). Mezhepler tarihi âlimlerinden Himyerî, Memtûre'yi Hişâm b. Sâlim el-Cevâlikî'ye nisbetle anılan Cevâlikîyye'nin üç kolundan biri olarak anmış, Memtû-

re'nin Mûsâ el-Kâzım'ın ölmediğine, bir gün mehdî olarak ortaya çıkacağına inandığını belirtmiş ve Memtûre'nin Vâkıfe'nin diğer bir ismi olduğunu ifade etmiştir (*el-Hârû'l-'în*, s. 164-165).

Kaynaklarda bazı farklı bilgiler yer almakla birlikte Memtûre'nin İmâmiyye Şiası'nın tarihî gelişimi içinde Mûsâ el-Kâzım'ın vefatından sonra ortaya çıktığı ve onun mehdîliğine inanıp Vâkıfe'nin müterâdifî olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak sözü edilen grup çok geçmeden unutulmuş, İsmâiliyye ve İsnâaşeriyye dışındaki İmâmî fırkalarla beraber tarihe karışmıştır (bk. VÂKİFE).

BİBLİYOGRAFYA :

Hayyât, *el-İntişâr*, s. 99; Sa'd b. Abdullah el-Kummî, *el-Makâlât ve'l-fırak* (nşr. M. Cevâd el-Meşkûr), Tahran 1963, s. 92-93; Nevbahtî, *Fıraku's-Sî'a*, Beyrut 1404/1984, s. 79-83; Eş'arî, *Maqâlâtü'l-İslâmiyyîn* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Beyrut 1411/1990, I, 103; Bağdâdî, *el-Farq* (Abdülhamîd), s. 63-64; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihâl* (nşr. Muhammed Fehmî Muhammed), Beyrut 1410/1990, I, 168-170; Neşvân el-Himyerî, *el-Hürû'l-'în* (nşr. Kemâl Mustafâ), Kahire 1367/1948, s. 164-165; M. Cevâd el-Meşkûr, *Mevsû'atü'l-fırakü'l-İslâmiyye*, Beyrut 1415/1995, s. 485-486.

İLYAS ÜZÜM

ME'MÜN

(المؤمن)

Ebü Ca'fer (Ebû'l-Abbâs)
Abdullah el-Me'mûn b. Hârûn er-Reşîd
b. Muhammed el-Mehdî
b. Abdillâh el-Mansûr el-Abbâsî
(ö. 218/833)

Abbâsî halifesi
(813-833).

15 Rebîülevvel 170'te (14 Eylül 786) Bağdat yakınlarındaki Yâsiriye'de babası Hârûnürreşîd'in halife olduğu gece doğdu. Annesi Merâcil muhtemelen Soğd asıllı bir câriyedir. Me'mûn sarayda eğitim görmeye başladı. Ali b. Hamza el-Kisâ'î'den Arap dilini incelikleriyle öğrendi. Hüseyin b. Beşîr, Abbâd b. Avvâm, Yûsuf b. Atıyye gibi hocalardan hadis dersleri aldı, diğer bazı hocalardan da fıkıh okudu. Yetişmesinde önemli rolü olan diğer kişiler arasında Ca'fer b. Yahyâ el-Bermekî ve babası tarafından onu yetiştirmek üzere saraya alınan İran asıllı Fazl b. Sehl yer almaktadır. Mu'tezile âlimlerinden Sümmâme b. Eşres de Me'mûn'un sarayında bulunmuş ve onun hocası kabul edilmiştir.

Hârûnürreşîd, diğer oğlu Muhammed el-Emîn'den sonra ikinci veliaht tayin et-

tiği Me'mûn'u Horasan'a ve bu bölgeden Hemedan'a kadar olan yerlere vali olarak gönderdi. 186 (802) yılında oğulları Emîn ve Me'mûn ile birlikte hacca giden Hârûnürreşîd, ileride aralarında çıkması muhtemel ihtilâfı önlemek için Kâbe'ye ahid-nâmeler astırdı (bunların metinleri için bk. Taberî, VIII, 278 vd.). 189'da (805) hasta olmasına rağmen Horasan'da meydana gelen karışıklıklara son vermek üzere oğulları Me'mûn ve Sâlih ile beraber yola çıktı. Rey'e ulaştıklarında kadılar, kumandanlar ve devlet büyüklerini toplayarak Me'mûn'un veliahtlığını yeniledi ve ordusundaki mal, hazine, silâh ve hayvanların Me'mûn'a ait olduğunu söyledi. 3 Cemâziyelâhir 193'te (24 Mart 809) Tûs'ta ölünce vasiyeti gereği birinci veliaht Emîn halife oldu. Me'mûn bu sırada Merv'de bulunuyordu. Hârûnürreşîd'in ölümüyle vasiyeti ve Kâbe'ye astırdığı ahidnâmelerin hiçbir hükmü kalmadı. Böylece devlet içinde Araplar'la mevâlî arasında büyük bir iktidar mücadelesi başlamış oldu. Daha babasının ölümünü duyar duymaz kardeşinin durumunu zayıflatmak için çalışmalarla başlayan Emîn, babasının Me'mûn'a devrettiği orduyu ve malları babasının veziri Fazl b. Rebî' vasıtasıyla geri getirtmeyi başardı. Me'mûn bu durumdan rahatsız oldu. Fazl b. Rebî', Me'mûn'un ileride halifelîğe geldiği takdirde hayatına son vereceğini düşünerek Emîn'i, Me'mûn'u veliahtlıktan azledip yerine kendi oğlu Mûsâ'yı veliaht tayin etmesi için kışkırtmaya başladı.

Emîn, Me'mûn'dan Mûsâ lehine veliahtlıktan feragat etmesini ve Bağdat'a dönmesini istedi. Me'mûn bu isteği reddedince onu veliahtlıktan azletti (195/810). Bu olaydan sonra Me'mûn, İranlı mutedil Şii kitleleri kazanmak amacıyla "imam" unvanını kullanmaya başladı. Emîn, Me'mûn'u âsi ilân ederek üzerine İbn Mâhân kumandasında 40.000 kişilik bir ordu sevketti. Ancak İbn Mâhân Me'mûn'un Tâhir b. Hüseyin kumandasındaki ordusu karşısında mağlûp oldu ve öldürüldü. Emîn'in bundan sonra sevkettiği ordular da başarılı olamadı. Me'mûn'u destekleyen Herseme b. A'yen, Tâhir b. Hüseyin ve Zühayr b. Müseyyeb'in Bağdat'ı kuşatmaları ve şehre girmeleri üzerine Emîn Me'mûn'la uzlaşmaya razı oldu. Bağdat'ı harabeye çeviren ve birçok kişinin ölümüne sebep olan bu iktidar mücadelesi 24 Muharrem 198 gecesini (24 Eylül 813) Emîn'in öldürülmesiyle sonuçlandı. Emîn'in ölümü üzerine Me'mûn hilâfet makamına geçti. Emîn'i destekle-

yen Arap asıllı Fazl b. Rebî' ile Me'mûn üzerinde etkili olan İran asıllı Fazl b. Sehl'in şahsında temsil edilen bu çatışma aslında Araplar'la İranlı unsurlar arasındaki iktidar kavgasından ibaretti.

Fazl b. Sehl Me'mûn'u Merv'de kalma ve Irak, Fars, Ahvaz, Hicaz ve Yemen'in idaresini kardeşi Hasan b. Sehl'e verme konusunda ikna etti. Me'mûn'un hilâfet merkezi olarak Merv'i seçmesi, İran asıllı Fazl b. Sehl'i vezir tayin etmesi ve İranlı unsura önem vermesi Araplar'ı tedirgin etti. Bu sebeple İran nüfuzuna tepki olarak bazı isyanlar meydana geldi. Bu isyanların en önemlisi, Emîn ile Me'mûn arasındaki mücadelede Emîn tarafını tutmuş olan Nasr b. Şebes el-Ukaylî'nin el-Cezîre'de çıkardığı isyandır. Ümeyyegoğulları'ndan olan ve Halep'in kuzeyindeki Keysûm'da yaşayan Nasr b. Şebes, Halep etrafındaki beldeleri ele geçirerek Sümeysât'a hâkim oldu. Pek çok kişiyi etrafında toplamayı başardı. İsyanın tehlikeli bir şekilde yayılması üzerine Hasan b. Sehl, Suriye ve Mağrib vilâyetlerine vali tayin ettiği Tâhir b. Hüseyin'i Nasr b. Şebes ile savaşmak için görevlendirdi. Rakka'ya gelen Tâhir b. Hüseyin, Nasr b. Şebes'e elçi gönderip onu itaate davet etti, ancak Nasr bu teklifi kabul etmedi. Bunun üzerine Tâhir b. Hüseyin harekete geçti ve iki ordu Keysûm taraflarında karşı karşıya geldi. Tâhir, Nasr karşısında tutunamayıp Rakka'ya dönmek zorunda kaldı.

Daha sonra Urfa ve Harran'ı muhasara eden Nasr'ın giderek güçlendiğini gören Tâlibîler'den bir grup onun yanına gelip halifeye biat etmesini, bu durumda gücünün daha da artacağını söylediler. Nasr b. Şebes bu teklifi reddetti. Bunun üzerine Tâlibîler, Ümeyyegoğulları'ndan birine biatı teklif edince Nasr aslında gönlünün Abbasoğulları'yla olduğunu, İranlılar'ı Araplar'dan üstün tutmalarından dolayı onlarla mücadele ettiğini söyledi.

Me'mûn'un isteği üzerine Rakka'dan ayrılan Tâhir yerine oğlu Abdullah'ı vekil bıraktı ve Nasr ile savaşmasını emretti. Abdullah, babasının vali olarak Horasan'a tayin edilip Bağdat'tan ayrılmasına kadar orada kaldı. Tâhir, 29 Zilkade 205 (6 Mayıs 821) tarihinde Horasan'a vali olup yola çıkınca Abdullah Bağdat'a geldi. Me'mûn daha sonra Abdullah'ı Cezîre'ye yeniden vali tayin etti. Nasr b. Şebes ile sıkı bir mücadeleye giren Abdullah, Nasr'ı eman dilemek zorunda bıraktı. Onun eman isteğini kabul ederek kendisini Bağ-